

виховної колонії, а отже, до підвищення ефективності соціальної адаптації в середовищі неповнолітніх засуджених, і нададуть можливість говорити про гармонійний розвиток підлітків.

Список використаних джерел

1. Журавльов В. Л. Актуальні проблеми виконання кримінальних покарань щодо неповнолітніх / В. Л. Журавльов // Основи, принципи і організація процесу виховально-педагогічного впливу на неповнолітніх засуджених. – М. : Вид-во “Права людини”, 2000. – Вип. 10. – 288 с. – (Тюремна бібліотека).
2. Глоточкін А. Д. Виправно-трудова психологія / А. Д. Глоточкін, В. Ф. Пирожков. – Рязань, 1985. – 309 с.
3. Основи соціальної роботи / під ред. Н. Ф. Басова. – М. : Вид. центр “Академія”, 2007. – С. 201.

Супрун Микола Олексійович,
доктор педагогічних наук,
професор, заступник директора Інституту
державної служби та місцевого
самоврядування Національної академії
державного управління при
Президентіві України;

Супрун Дар'я Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент, доцент кафедри іноземних мов
Національної академії внутрішніх справ

НАВЧАННЯ ТА ВИХОВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВОСТЯМИ РОЗУМОВОГО РОЗВИТКУ В УМОВАХ ВИХОВНОЇ КОЛОНІЇ (історико-педагогічний аспект)

Проаналізовано історико-наукові засади виховання засуджених підлітків з особливостями розумового розвитку. Розглянуто деякі питання ресоціалізації підлітків у сучасних умовах діяльності пенітенціарної установи.

Ключові слова: підліток з особливими потребами; виховання; виховна колонія; суспільство.

Проанализированы историко-научные основы воспитания осужденных подростков с особенностями умственного развития. Рассмотрены некоторые вопросы ресоциализации подростков в современных условиях деятельности пенитенциарного учреждения.

Ключевые слова: подросток с особыми потребностями; воспитание; воспитательная колония; общество.

The historical and scientific principles of corrective and educational work with convicted adolescents with mental defectives are analyzed. Some

resocialization questions of adolescents in contemporary activity of penitentiary colony are viewed.

Key words: *juveniles with special needs; education; colony; society.*

Україна – європейська демократична держава, сутнісним завданням якої є створення належних умов для самореалізації своїх громадян. Люди з особливими потребами, у силу обмежених можливостей для належної соціалізації, потребують всебічної уваги з боку соціальних інститутів суспільства. Уся історія людства є підтвердженням того, що саме за рівнем ставлення до своїх найменш соціально захищених громадян можна стверджувати про рівень розвитку цивілізованості держави і суспільства загалом. Принагідно буде зазначити, що вся історія Православ'я пройнята турботливим ставленням до особливих людей – “юродивих”. Вони завжди знаходили затишок у монастирях, братія яких виявляла особливу увагу до їхньої скривдженої долі. Саме в монастирях, зокрема в Києво-Печерській Свято-Успенській Лаврі, починаючи із XI ст. була започаткована опіка дітей з особливостями фізичного і психічного розвитку.

Конституція України, Закон України “Про освіту”, Державна національна програма “Освіта” (Україна XXI століття), а також ратифіковані Верховною Радою України міжнародні нормативно-правові акти, зокрема, Загальна декларація прав людини, Конвенція ООН “Про права дитини”, “Стандартні правила для інвалідів” та ін., спрямовані на створення правових, соціально-економічних та матеріально-технічних умов для інтеграції у суспільство дорослих і дітей з особливостями фізичного та розумового розвитку. Їх соціалізація є важливою проблемою, оскільки такі особи найбільше потерпають від соціальної незахищеності.

Національна освіта в умовах сьогодення переживає період реформування. Це висуває нові завдання та вимоги до всіх її ланок. В основу сучасного виховання і навчання учнів закладів освіти різних типів покладено принцип дитиноцентризму, що ґрунтується на дотриманні істинних загальнолюдських цінностей. Варто зазначити, що в наш час поряд зі всебічним удосконаленням навчально-виховного процесу масових загальноосвітніх закладів освіти певні доброякісні зрушення відбуваються і в навчанні та вихованні розумово відсталих дітей, серед яких особливого значення набуває проблема корекції та компенсації порушених функцій. Олігофренопедагогіка та олігофренопсихологія (В. І. Бондар, Г. М. Дульнев, І. Г. Єременко, В. М. Синьов, О. П. Хохліна та ін.) розглядають корекцію як складову цілісної системи навчально-виховного процесу допоміжної школи. На сьогодні допоміжна школа має забезпечити кожного учня умовами для комплексного психолого-педагогічного впливу, що розвивають його компенсаторний потенціал. Постановка і розв'язання нагальних проблем допоміжного навчання з погляду його корекційної спрямованості потребують творчого переосмислення всієї сучасної системи з урахуванням тенденцій корекційного навчання учнів з особливостями розумового розвитку, що сформувалися на

сьогодні, для впровадження в педагогічну практику кращих здобутків і надбань. Особливої значущості питання корекції особистості підлітка з особливими потребами набувають в умовах пенітенціарної установи.

Постановка завдань нашого наукового дослідження знаходиться у площині історико-педагогічного пошуку педагогічно-виважених зразків корекційно-виховного процесу засуджених підлітків з особливостями розумового розвитку.

Перші практичні кроки на шляху вирішення проблеми виховання й навчання розумово відсталих дітей належать до кінця XVIII та початку XIX ст. Друга половина XIX – початок XX ст. характеризувалися загостренням соціальних проблем і формуванням суспільної думки щодо необхідності громадської допомоги розумово відсталим.

Розвиток дефектологічної науки взагалі й олігофренопедагогіки зокрема, починаючи із початку 20 років минулого століття і до наших днів є свідченням стрімкого високоякісного зростання дефектологічної теорії й практики. За цей час зросла ціла плеяда вчених, які становлять гордість не тільки вітчизняної, а й світової олігофренопедагогіки: Л. С. Виготський, Г. М. Дульнев, І. Г. Єременко та ін.

Пенітенціарна система, як один із важливих соціальних інститутів держави, безумовно, мала справу з різними категоріями осіб із специфічними особливостями фізичного чи психічного розвитку. Розв'язання проблем ресоціалізації вищезазначених категорій засуджених відбувалося відповідно до соціальних запитів суспільства, але за відсутністю чіткого науково-виваженого обґрунтування. Така ситуація вимагала принципових змін, і от група вчених-дефектологів (О. П. Северов, Д. О. Ніколенко, О. Д. Гришко та ін.) під науковим керівництвом В. М. Синьова теоретично обґрунтувала організацію корекційно-виховного процесу пенітенціарного закладу стосовно розумово відсталих підлітків, а також осіб з іншими вадами у психофізичному розвитку.

Отже, історико-педагогічна наука має всі підстави для констатації в Україні нового наукового напрямку – пенітенціарної дефектології – науки про перевиховання засуджених із широким спектром вад у психічному і фізичному розвитку. Ця наука вивчає закономірності та специфіку педагогічного процесу у пенітенціарному закладі, принцип, методи, форми впливу на засуджених відповідно до природи їхнього дефекту.

Як уже зазначалося, основоположником пенітенціарної дефектології є академік В. М. Синьов, який у серії наукових праць розробив її методичні засади [5; 6]. Цілком природно, що вищезазначені вчені розпочали становлення такого наукового пошуку з вивчення вітчизняного та світового досвіду ресоціалізації засуджених з особливими потребами психофізичного розвитку. Так, зокрема, Л. С. Сабліною та В. М. Синьовим було здійснено узагальнення роботи пенітенціарних систем світу в дефектологічній площині [5; 6].

До найбільш вагомих здобутків соціального та наукового характеру українських дефектологів належить те, що вони вперше у колишньому Радянському Союзі визначили проблему розумово відсталих підлітків, які перебувають у виховній колонії (ВК) як таку, що має державну значимість [1; 2; 4; 5–7].

В. М. Синьовим і його колегами було не просто констатовано проблему аномального засудженого, а й, насамперед, розкрито цілий науковий пласт питань, що потребували негайного впровадження в практику діяльності ВК у СРСР.

Нині не втратили своєї актуальності і питання проведення психологічної характеристики осіб з вадами інтелекту та питання їхньої диференціальної діагностики, що були чітко розроблені В. М. Синьовим [6] і мали колосальний практичний ефект, оскільки вони слугували надійним підґрунтям у роботі педагогів, психологів, лікарів та інших фахівців колишніх виховно-трудова колоній.

Для ліпшого розуміння, а отже, й отримання бажаного результату, оптимально-виваженого застосування психолого-педагогічних впливів на осіб такої групи, було проаналізовано характер злочинів, що вчинили підліткі-олігофрени [5; 6]. У результаті проведеного дослідження практичні працівники ВК і слідчих органів змогли краще зрозуміти природу поведінки олігофренів під час учинення, як правило, групового злочину, коли вони здебільшого слугують знаряддям для цинічних лідерів злочинних угруповань. Цілком логічним продовженням у вивченні питань врахування особливостей мотиваційної сфери розумово відсталих підлітків у корекційно-виховній роботі в умовах ВК був перший на теренах колишнього Союзу захист дисертації О. Д. Гришка [1], що виконана під науковим керівництвом В. М. Синьова. Зазначене дисертаційне дослідження має вагому практичну значущість у розумінні тих питань, що пов'язані із практичною діяльністю пенітенціарного закладу.

Цілком слушно, що ці та інші дослідники вказували на потребу широкого проведення правового виховання і навчання аномальних засуджених. При цьому вони аргументовано наголошували на дотриманні послідовності в методах і формах цієї роботи, що була започаткована в допоміжній школі [1].

Організація навчання та трудової діяльності підлітків з особливими інтелектуальними можливостями у ВК, на думку Л. С. Сабліної та В. М. Синьова [5], має містити чітко налагоджений науково-виважеций характер. Підтвердженням цьому є описаний авторами досвід Кременчуцької ВК зі створення з допомогою обласної медико-педагогічної комісії спеціального класу, учні якого навчалися за програмою допоміжної школи.

Акцентуючи увагу на тому, що психічні властивості особистості формуються і виявляються в діяльності, вищезазначені автори [5; 6] наголошують на потребі напрочуд виваженого підходу до вибору видів і діяльності учнів шкіл і професійних училищ ВК для розумово відсталих.

На наш погляд, не втратила своєї актуальності методика прогнозування профпридатності, що свого часу мала широке застосування у Самбірській ВК. Ця методика впроваджувалася в кілька етапів, що становили собою окремі форми профорієнтаційної роботи: профорієнтацію (профпропаганду і профосвіту), медичну та довідкову профконсультацію, профвідбір, профадаптацію [5]. Такий підхід надав можливість, за висновком широкого

загалу фахівців із різних сфер медико-психологічної та педагогічної науки, більш повно реалізовувати природній потенціал розумово відсталого підлітка.

Значної наукової та практичної ваги набули розроблені під керівництвом В. М. Синьова основи корекційної роботи з підлітками, які мають особливості в розумовому розвитку в умовах ВК [5; 6]. Ця діяльність, на переконання дослідників, передусім, має ґрунтуватися на принципах індивідуального та диференційованого підходу. Цінність цього положення, насамперед, полягає в тому, що такі відомі українські олігофренопедагоги, як І. Г. Єременко, Л. С. Вавіна, Г. М. Мерсіянова теоретично обґрунтували і впровадили в широку педагогічну практику принцип диференційованого навчання в допоміжних школах. Отже, такий підхід до побудови навчального процесу у ВК цілком зберігав би наступність із навчанням у допоміжній школі.

Заслуговує на ретельну педагогічну увагу і положення науковців стосовно поєднання двох ліній педагогічного впливу на особистість розумово відсталого підлітка. З одного боку, цими авторами рекомендовано спеціальну адаптацію до умов перебування у ВК, із врахуванням їхнього зниженого рівня інтелектуального розвитку (через створення цілої системи спеціальних занять та практичної діяльності цих осіб), а з другого, вони наголошують на необхідності максимального розвитку в них здібностей до оволодіння різноманітними елементами соціальної культури. Ця дія має реалізовуватися через засвоєння відповідних знань, оволодіння способами дій, вироблення соціального досвіду у спеціально неадаптованому виді в реальному життєвому середовищі. З цією метою рекомендовано запровадити до практики діяльності ВК широкий спектр завдань на: порівняння; узагальнення; конкретизацію; встановлення причинно-наслідкових зв'язків тощо. Необхідно, на нашу думку, зазначити, що система завдань мала широкий позитивний діапазон для апробації та широкого використання [6].

Заслуговує на схвалення педагогічною громадськістю ВК і той факт, що науковцями Київського інституту внутрішніх справ була розроблена система навчальних занять із майбутніми фахівцями пенітенціарних установ, а також і зі слухачами курсів підвищення кваліфікації [6].

Безумовно, усе це сприяло формуванню педагогічної умілості персоналу, зокрема, дещо заповнювало інформаційну прогалину в дефектологічних знаннях співробітників установ. У цьому ж педагогічному руслі Київський інститут внутрішніх справ налагодив багаторічні творчі зв'язки із колективами низки допоміжних навчальних закладів для проведення у них пропедевтичної практики курсантів-пенітенціаристів, що теж слугує формуванню навичок для практичної роботи [6].

Потребують ретельного вивчення підходи Д. О. Ніколенка [2] стосовно питань дотримання прав і свобод розумово відсталих осіб в умовах позбавлення волі. Висновки науковця ґрунтувалися на аналізі багаторічного практичного і теоретичного розв'язання цієї проблеми в нашій країні та за її межами. Вони є досить досконалыми та ґрунтовними, а отже, заслуговують на увагу з боку держави в питаннях дотримання прав і свобод осіб із вадами інтелекту.

Ураховуючи не тільки наукову, а й соціальну значимість головних положень дослідження Д. О. Ніколенка з цієї проблематики, наведемо найбільш вагомі. На думку зазначеного дослідника, дотримання прав і свобод розумово відсталих осіб в умовах позбавлення волі залежить від того, наскільки повно й коректно враховуються методологічні засади, зокрема:

1. Визначаючи перспективи корекційної роботи, необхідно керуватися положенням діалектики про те, що всі речі, явища, процеси перебувають у безперервному русі і змінах, зумовлених об'єктивними закономірностями. Негативний вплив, що викликав деформацію деяких психічних функцій, за сприятливих обставин компенсується здатністю, що розвивається, до заміни втрачених, ослаблених чи зруйнованих функцій, їх перебудови, нарешті, до формування інших способів дій.

2. Своєчасно виявляти можливості поступального руху вперед, що криються в природі аномального підлітка й на основі їх пізнання забезпечувати умови для реалізації спрямування процесу перевиховання у потрібному руслі.

3. Для правильного розуміння аномалій розвитку й умов їх компенсації суттєве значення має коректне дотримання принципу детермінованості стану, дій, учинків і можливостей неповнолітніх. Опора на принципи детермінації дає змогу точніше здійснювати диференційовану діагностику, проникати в причини відхилень у поведінці учнів тощо. Правильне розкриття діалектики переходу психічної структури від конкретно-дійової, що відповідає первинному дефекту, до вищих і складніших структур дає змогу з'ясувати роль нових утворень психіки в удосконаленні та перебудові попередніх.

4. Розвиток розумово відсталої особи на початковому етапі детермінується внутрішніми умовами – результатами ураження й процесами, що тривають в утробі матері. Однак у постнатальний період на формування особистості дедалі більшої ваги набувають зовнішні соціальні чинники, зокрема, навколишнє довкілля і виховання. Від інтенсивності цього етапу залежить ефективність процесу компенсації та корекції хиб інтелектуального розвитку.

5. Популяція неповнолітніх розумово відсталих далеко неоднорідна за характером, так і за глибиною ураження інтелекту. Врахування поодинокого в поєднанні з загальним і особливим дає змогу виявити характер відхилень у розвитку кожної особи. На цій основі формується система ідуального підходу, що є одним із провідних принципів корекційно-виховної роботи.

6. Реалізація розумово відсталою особою своїх потенційних можливостей щодо розумового і фізичного розвитку безпосередньо залежить від часу включення її в навчальний процес, від його систематичності й інтенсивності [2, с. 43].

Цілком доречним є звертання Д. О. Ніколенка та інших дефектологів під час аналізу проблем виховання та перевиховання розумово відсталого підлітка до творчості Л. С. Виготського, зокрема, до його положення про “зону найближчого розвитку”. Тобто, йдеться про створення сприятливих педагогічних умов для засвоєння вищих соціально прийнятних норм поведінки.

Досить співзвучними в цьому контексті є погляди видатного пенітенціариста Г. О. Радова на реальний стан пенітенціарної практики “...пенітенціарна функція ґрунтується на об'єктивному суспільному і

державному інтересі забезпечення каяття злочинців як єдиної гарантії їхньої майбутньої безпечної поведінки. Сподіватися на досягнення результату за рахунок формально-юридичного виконання, зміст якого полягає в утриманні засудженого протягом терміну, встановленого рішенням суду, в умовах певних правових обмежень, просто не доводиться” [3, с. 6].

У формі резюме необхідно зазначити, що аналіз зазначених літературних джерел засвідчив, що на Україні вже створена інтегрована галузь психолого-педагогічних знань – пенітенціарна дефектологія.

Пенітенціарна дефектологія (від лат. *roepiēptia* – каяття) – сфера, що охоплює інтереси дефектології та пенітенціарної теорії. Як уже зазначалося, пенітенціарна дефектологія – наука про перевиховання засуджених із вадами психічного та фізичного розвитку, що відбуваються покарання головним чином у виді позбавлення волі. Вона вивчає закономірності і специфіку педагогічного процесу пенітенціарного закладу, принципи, методи, засоби та форми впливу на засуджених, які мають різноманітні дефекти.

Основоположником цього наукового напрямку є академік НАПН України, заслужений юрист України, доктор педагогічних наук, професор Віктор Миколайович Синьов.

Починаючи з 70-х років ХХ ст. провідним науковим центром з дослідження такого спектру проблем став Київський інститут внутрішніх справ. У цьому закладі освіти на кафедрах юридичної психології та правової і соціальної педагогіки було створено під керівництвом В. М. Синьова наукове об'єднання фахівців з цієї галузі знань (О. Д. Гришко, О. Д. Ніколенко, О. П. Северов та ін.).

На сучасному етапі розвитку суспільства перед пенітенціарною дефектологією постає завдання дослідження кримінологічних і пенітенціарних проблем дефектології для формування в аномальних осіб соціально-нормативної поведінки, профілактики правопорушень і, як результат, перевиховання особистості.

Для практичного розв'язання проблем ресоціалізації осіб, які мають різноманітні вади психофізичного розвитку, сучасними майбутніми психологами і вихователями ВК – курсантами Інституту кримінально-виконавчої служби вивчаються основи пенітенціарної дефектології в межах споріднених з нею навчальних дисциплін, зокрема це патопсихологія, клінічна психологія, педагогіка, вікова та педагогічна психологія.

Список використаних джерел

1. Гришко А. Д. Учет особенностей мотивационной сферы умственно отсталых несовершеннолетних осужденных в коррекционно-воспитательной работе в условиях ВТК / Гришко А. Д. – К. : РИО КИВД, 1998.

2. Ніколенко Д. О. Психолого-педагогічні проблеми дотримання прав неповнолітніх розумово відсталих засуджених в умовах позбавлення волі / Д. О. Ніколенко // Український часопис прав людини. – 1997. – № 3–4. – С. 39–43.

3. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України / Г. О. Радов // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : РВВ КІВС, 1997. – № 2. – С. 6–7.

4. Ромашко А. В. Совершенствование форм и методов профессионального обучения и трудового использования несовершеннолетних осужденных с нарушением интеллектуального развития в ВТК : в кн. Воспитательная работа с осужденными в ИТУ / Ромашко А. В. – К. : МВД УССР, 1991. – С. 81–91.

5. Саблина Л. С. Организация воспитательной работы с умственно отсталыми осужденными в ВТК / Л. С. Саблина, В. Н. Синев. – М. : ВНИИ МВД СССР, 1989.

6. Синев В. Н. Особенности перевоспитания в ВТК осужденных с аномалиями психики : метод. рекомендации / Синев В. Н. – К. : КФ ВИПК РР ИТУ, 1989.

7. Сулицький В. В. Наукові основи викладання дисципліни “Психологія суїцидальної поведінки” / Сулицький В. В. – К. : КІВС, 2000.

Шипелік Тетяна Вячеславівна,
викладач кафедри
пенітенціарної педагогіки та психології
Інституту кримінально-виконавчої служби;
Супрун Микола Олексійович,
доктор педагогічних наук,
професор, заступник директора Інституту
державної служби та місцевого
самоврядування Національної академії
державного управління при
Президентіві України

НОЗОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗАСУДЖЕНИХ ПІДЛІТКІВ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Проаналізовано історико-наукові засади розроблення нозологічного аналізу засуджених підлітків з особливостями розумового розвитку. Розглянуто деякі питання девіації підлітків у сучасному суспільстві (соціально-психологічний аспект).

Ключові слова: підліток із особливими потребами; виховання; девіантна поведінка; суспільство.

Проанализированы историко-научные основы разработки нозологического анализа осужденных подростков с особенностями умственного развития. Рассмотрены некоторые вопросы девиации подростков в современном обществе (социально-психологический аспект).

Ключевые слова: подросток с особыми потребностями; воспитание; девиантное поведение; общество.

The historical and scientific classification's development principles of convicted juveniles with mental defectives are analyzed. Some resocialization questions of such